

Les fàbriques de Gallifa: un cas a mig camí de la fàbrica i la colònia industrial

Autora: Marina Cirera Gaja

Resum: La fàbriques de Gallifa van constituir unes filatures de cotó situades a l'àrea del Voltreganès, concretament al municipi de les Masies de Voltregà, que ja a finals del segle XIX van donar lloc a un reduït conjunt d'habitatges. La següent ampliació en aquest sentit no va arribar fins la dècada de 1950 amb la construcció del Grup Sant Salvador el qual es va erigir dins la trama urbana de Sant Hipòlit de Voltregà. En definitiva això donava lloc a una tipologia de colònia molt primària amb un alt grau de dispersió i integració al teixit urbà i social als nuclis de població de l'entorn. Aquest cas no va ser exclusiu per a les fàbriques de Gallifa sinó que les indústries de finals del segle XIX del Voltreganès van donar lloc a processos de desenvolupament semblants. En definitiva això dona compta de l'existència d'una certa dinàmica del procés d'industrialització viscut a l'àrea del Voltreganès que responia a la idiosincràsia del territori i del seu context. Una dinàmica i uns processos que van determinar el desenvolupament demogràfic i urbà d'àrees clarament marcades per la industrialització dels segles XIX i XX com és el Voltreganès.

1. Breu introducció a les fàbriques de Gallifa

El cas que ens ocupa en aquesta intervenció són les anomenades “fàbriques de Gallifa”, unes filatures de cotó situades a la conca del Ter en el seu pas per la comarca d'Osona, concretament al municipi de Les Masies de Voltregà. Es tracta d'un cas que cal entendre'l dins l'àmbit de la “indústria rural”, un procés d'industrialització que va tenir una forta incidència a bona part dels territoris de la Catalunya interior.

Tal com indica el seu nom, les “fàbriques de Gallifa” – conegudes així des de la seva posada en funcionament a l'any 1890 fins al seu tancament al 1997 – van constituir un grup de dues fàbriques de filats – *la Nova* i *la Vella* – que juntament amb el taller de tissatge de *Can Rovira* es van emplaçar en un mateix recinte fabril a la riba del riu Ter. Creaven així un espai de concentració industrial que podria assumir-se com una idea primigènia de polígon industrial i que en el seu conjunt acollien un total de 300 treballadors i treballadores a l'any 1922. Durant les primeres dècades les raons socials que hi operaven van ser “Gallifa-Rierola” i “Rierola, Puigcerinarell i Cia” amb algunes successives variacions les quals estaven liderades per industrials autòctons. No va ser fins el 1920 que aquestes raons socials van ser substituïdes per capital barceloní amb la compra de les fàbriques per part de “Hilaturas Marquet, S.A.” i “Hilaturas Voltregà, S.A.”.

A més de filatures de cotó les “fàbriques de Gallifa” van donar lloc a diversos espais habitaculars destinats als seus treballadors, cosa que les inscriu dins la primera tipologia de colònia industrial descrita per Jordi Clua, malgrat que aquesta «no entri pròpiament dins les característiques de Colònia Industrial àmpliament reconegudes»¹. Tanmateix, la forma final que va adquirir, el sistema d'organització que va desenvolupar i els motius que ho impulsaren mostren un cas de colònia que s'allunya del model paradigmàtic de colònia desenvolupada, planificada i autònoma. Entendre de quin tipus de colònia estem parlant és aproximar-nos a les formes d'adaptació i desenvolupament de les activitats humanes damunt del territori i quines formes de vida se'n desprenen. És precisament aquest aspecte i la categoria de colònia industrial el que ens interessa del cas de les fàbriques de Gallifa.

2. L'assentament de les fàbriques i l'àrea del Voltreganès

Malgrat que les fàbriques de Gallifa van establir-se al terme de Les Masies de Voltregà, a l'hora d'entendre el seu context d'influència resulta més efectiva la referència al concepte del Voltreganès. Aquesta es tracta d'una unitat territorial – ubicada entre la capital industrial del Ter, Manlleu, i la vall del Ges - formada per tres municipis amb idiosincràsies diferents però que sovint actuen com una sola unitat poblacional. Per una banda, Sant Hipòlit de Voltregà que amb una extensió de 0,97 km², essencialment urbà i amb un total de 1.631 habitants al 1900 (actualment amb 3.453 habitants), cosa que implica un alt grau de densitat de població, resta absolutament encerclat i limitat per Les Masies de Voltregà. Aquest últim es tracta d'un municipi que compta amb 22,4 km² i en els segles als quals ens referim presentava un perfil agrari i amb una urbanització disseminada per a una població que al 1900 comptava amb 1.451 habitants (actualment 3.140). És a Les Masies de Voltregà per on passa el riu Ter i, consegüentment, esdevingué la població en la qual es van construir les fàbriques de la industrialització. Finalment, Sant Cecília de Voltregà, amb 8,6 km², es troba al sud del Voltreganès i es tracta encara ara del municipi amb un perfil essencialment agrari i amb menys població ja que al 1900 es comptabilitzaven 191 habitants mentre que en l'actualitat se'n comptabilitzen 189.

La composició municipal del Voltreganès es remunta a finals del segle XVIII i s'explica pel gran pes de la manufactura tèxtil a Sant Hipòlit de Voltregà que va convertir aquest

¹ Clua, Jordi; “Morfologia urbana de les Colònies Industrials a Catalunya” Actes del Primer Congrés de Geografia. Barcelona: Societat Catalana de Geografia, 1991. P. 222.

municipi en el principal centre manufacturar de draps d'Osona que al 1780 disposava del 25% dels telers de la Plana de Vic². La crisi de la llana sobrevinguda a partir del 1780 accentuà els conflictes que s'havien anat esgrimint entre els prohoms del gremi i els propietaris agrícoles pel repartiment de les terres comunals. Això tindria com a resultat una segregació territorial a 1796 en la qual el terme de Sant Hipòlit quedà per als paraires i Les Masies per als agraris³. Resulta evident que el Voltreganès constituí, ja en la fase de "protoindustrialització", un territori amb una forta tradició tèxtil i manufacturera la qual es va veure interrompuda fins a finals del segle XIX. Va ser a partir de llavors que s'inicià un període pròpiament industrial al Voltreganès i, si bé en els segles anteriors la manufactura s'havia concentrat al nucli de Sant Hipòlit de Voltregà, ara la dependència energètica respecte al recurs hidràulic va determinar l'establiment de les noves fàbriques a Les Masies de Voltregà, entre elles les de Gallifa. Això, però, implicava una distància de 2 km aproximadament respecte al principal focus d'emissió de mà d'obra que era Sant Hipòlit de Voltregà - tot i que Les Masies i Santa Cecília de Voltregà també suposessin importants aportacions de mà d'obra-. Així doncs, a finals del segle XIX el Voltreganès donà lloc a una particular estructura industrial en la qual Les Masies de Voltregà constituïa el centre industrial del Voltreganès mentre que Sant Hipòlit n'era el principal municipi obrer. És en aquest marc on caldrà entendre el model de colònia industrial que van desenvolupar les fàbriques de Gallifa.

3. El model de colònia de les fàbriques de Gallifa

Ja des d'un inici - al 1890 - a més dels espais productius propis d'una filatura, les fàbriques de Gallifa van establir un total de sis habitatges que es van erigir de forma totalment integrada al recinte industrial. Aquests sis espais no anaven destinats a obrers sinó a treballadors amb una categoria laboral alta, concretament als directors de cadascuna de les fàbriques, a un manyà, un encarregat, un escrivent i la "paupets" - nom amb el qual es coneixia la figura de la portera a les fàbriques de Voltreganès per ser la que "paupava" (palpava) i escorcollava les treballadores al sortir de la fàbrica-. En definitiva aquesta composició dels habitatges es tractava d'una mesura que procurava dirimir les dificultats que suposava una localització lleument allunyada del nucli poblacional: ràpida actuació en cas d'urgència a la fàbrica, control i presència.

No va ser fins el 1953, arran de la bonança de la productivitat i de les onades migratòries que van aportar una gran quantitat de mà d'obra a la indústria catalana, que les fàbriques de Gallifa - operant ja sota la raó social d' "Hilaturas Marquet, S.A." i "Hilaturas Voltregà, S.A." - van promoure la construcció del "Grup Sant Salvador". Aquest es tractava d'un conjunt de tres blocs de pisos amb un total de 18 habitatges destinats, ara sí, a obrers i obreres de les fàbriques de Gallifa. El que resulta interessant és assenyalar que aquesta construcció no es va efectuar prop del recinte industrial sinó a la que llavors constituïa la perifèria de Sant Hipòlit de Voltregà. A més dels habitatges annexos a la fàbrica aquesta va ser la única actuació d'aquestes fàbriques en quant a colònia. Era obvi que, a diferència del que passava en molts altres casos, no es perseguia l'aïllament dels seus treballadors ja que això hagués implicat un localització allunyada dels centres urbans i l'organització de serveis com l'economat, l'escola o la taverna i per tant la inversió en un projecte a llarg termini.

Es podria dir que la relació d'aquestes fàbriques amb l'habitatge era absolutament pragmàtic atenent a qüestions funcionals d'efecte immediat com ho era la manca d'habitatges per a una gran quantitat de població nouvinguda a causa del retard urbanístic del Voltreganès, malgrat que alhora això exercís d'element de fidelització dels

² PLADEVALL, Antoni (1965): *Estado de la fabricación de la lana de la comarca de Vich*. "Ausa" V. Vic. p. 249.

³ SERRALLONGA, J. (2000) "Prohoms, propietaris i artesans de camí a la industrialització. La crisi del gremi de Paraires de Voltregà (Osona), 1760-1796". *Manuscrits*, 18. Pp. 163-184.

treballadors respecte a la fàbrica. El Grup Sant Salvador va suposar una millora de condicions de vida i salubritat dels treballadors immigrants tot i que en molts d'aquests habitatges es va mantenir la modalitat de família extensa que implicava una gran densitat de residents. Aquest aspecte constituí un dels elements d'estigmatització dels anomenats "castellans" i, de fet, aquest grup d'habitatges va esdevenir una petita zona gueto al Voltreganès.

Es evident que el model de colònia de les fàbriques de Gallifa constituïa un model que restava a mig camí de la fàbrica urbana i de la colònia i que es caracteritzava per la precarietat, la manca de desenvolupament i organització urbanística, dispersió dels espais habitaculars que alhora traduïen una jerarquia laboral, manca de serveis i poca inversió en projectes de llarg termini. La viabilitat d'una colònia poc desenvolupada com la de les fàbriques de Gallifa es feia efectiva gràcies a l'estreta vinculació amb els municipis del Voltreganès, especialment Sant Hipòlit de Voltregà el qual abastia de serveis als residents als habitatges de les fàbriques. Amb tot, però, el cas de la colònia de Gallifa pot assemblar-se molt a altres experiències. De fet, Jordi Clua en la seva classificació efectuada al 1991 establí la categoria de "colònia industrial de morfologia bàsica" caracteritzada per incloure l'espai productiu juntament amb una reduïda colònia obrera únicament destinada a la residència i on no era necessari desenvolupar una infraestructura a causa de la proximitat amb els nuclis de població d'on provenia la mà d'obra. Sembla clar que la colònia de Gallifa, per les seves característiques descrites, quedaria perfectament identificada dins d'aquesta categoria.

4. Comparativa

Amb tot es podria dir que el desenvolupament de la colònia de Gallifa comprèn dues fases diferenciades tant per la cronologia com per la tipologia d'habitatges que desenvolupà. Així doncs, existiria una primera fase a finals del segle XIX en la qual es donà lloc a un petit grup d'habitatges annexos a la fàbrica destinats a alts càrrecs amb la qual cosa es tractava d'una colònia poc desenvolupada, amb manca de serveis i amb una localització que mantenia cert aïllament respecte als importants nuclis de població. La segona fase la trobaríem a la dècada de 1950 i en ella va tenir lloc un procés d'ampliació de la colònia. En aquest cas els habitatges van estar destinats a obrers de la fàbrica – essencialment famílies provinents de Múrcia i Andalusia – i aquests es van establir de forma integrada al teixit urbà de Sant Hipòlit de Voltregà, cosa que va permetre estalviar la inversió en serveis per a la colònia.

Si ampliem l'objectiu és possible veure com el cas de la colònia de Gallifa manté clares analogies amb les altres colònies industrials que s'establiren al Voltreganès com ho van ser les filatures de Ca l'Escolà (1894) i Can Riva (1872) i la metal·lúrgica de La Farga (1808). Totes elles van ser erigides a la riba del Ter i per tant a una certa distància respecte als nuclis de població del Voltreganès. En bona mesura això va provocar que en tots els casos aquestes colònies visquessin a finals del segle XIX una primera fase de desenvolupament de la colònia semblant al de Gallifa. Així doncs, ja al 1894 la fàbrica de Ca l'Escolà va donar lloc al conjunt de "Can Jacob" el qual constituïa un grup de vuit habitatges annexionats al mateix complex fabril i destinat a treballadors d'alt rang sense la disposició de serveis propis. Per la seva banda la fàbrica de Can Riva va néixer ja amb una casa per al director agregada just al costat de la nau principal. Aquesta experiència va ser seguida per la posterior construcció de diversos habitatges que van albergar els encarregats de la fàbrica i les seves famílies fins que al 1929 es va aixecar la torre dels amos. Així doncs, fins als anys de la Guerra Civil tots els habitatges de Can Riva es va erigir dins del recinte industrial⁴. La Farga es tractava d'un cas pràcticament igual en el qual el desenvolupament de la colònia era molt mínim i efectuat a l'entorn immediat de les naus industrials.

⁴ CASAS, Pere (2005): *Can Riva: la fàbrica de la Gleva*. Projecte de recerca IPEC. Treball inèdit. p.9

No va ser fins a la dècada de 1940 i 1950 que, igual que Gallifa, la majoria d'aquestes fàbriques van experimentar una segona fase d'ampliació i desenvolupament, a excepció de ca l'Escolà que no va veure incrementar el seu complex colonial. Essencialment aquest creixement va venir donat per l'arribada massiva de mà d'obra provinent d'altres territoris de l'Estat espanyol. Així doncs, a partir de 1940 can Riva va construir dues rengleres de deu cases cadascuna, popularment conegudes com "les cabiles", les quals es trobaven molt a prop de l'emplaçament fabril tot i que separades d'aquest per la carretera nacional. Alhora aquesta segona fase de desenvolupament va venir marcat per l'aportació de diversos serveis per part d'Indústries Riva que curiosament es va ubicar al nucli de Sant Hipòlit de Voltregà. El cas més destacat va ser la construcció de la pista d'hoquei i l'organització d'un club d'hoquei. Finalment, La Farga va experimentar una segona fase de desenvolupament molt semblant al de Gallifa. Així doncs, a finals de la dècada de 1950 l'arribada d'un gran volum de mà d'obra, essencialment gallega, va fer que la residència per a treballadors solters anomenada "el cuartel" i situada a la Plaça Vella del nucli de Vinyoles (Les Masies de Voltregà) de què disposava ja la fàbrica fos insuficient. La problemàtica de l'habitatge va portar a l'ampliació del terrenys del serrat de Vinyoles de què ja disposava la fàbrica fins a una extensió de 49.934m², 8.320 dels quals van ser destinats a la construcció de 64 habitatges i 1.800m² més per a serveis d'economat, dispensari mèdic, farmàcia, bar i menjador, malgrat que alguns d'aquests serveis no s'acabessin de construir mai⁵.

El que, en definitiva, ens posa damunt la taula el cas de la colònia de Gallifa és l'existència d'una tipologia de colònia peculiar que presenta unes característiques i uns processos de desenvolupament que s'allunyen del model paradigmàtic de colònia industrial. Alhora, però, el seu estudi en profunditat permet una mirada comparativa amb les altres colònies industrials de l'àrea del Voltreganès que dona compte de l'existència d'una tipologia anàloga en pràcticament tots els casos esmentats. D'aquesta manera es pot afirmar que el procés de desenvolupament que va experimentar Gallifa, a partir de dues fases clarament diferenciades, va ser compartit amb les fàbriques de Ca l'Escolà, Can Riva i La Farga, tot i que possiblement sigui amb aquesta última on les analogies són més clares. La proximitat dels nuclis de població respecte a les noves indústries i el fet que el nombre de població i mà d'obra que oferien aquests nuclis fos suficient per a abastir aquestes fàbriques va fer que a finals del segle XIX el Voltreganès donés lloc a colònies reduïdes, destinades únicament a la residència i estretament vinculades a l'espai productiu. Aquesta configuració es va mantenir fins que a les dècades de 1940 i 1950 l'increment exponencial de mà d'obra i la manca d'habitatge en aquesta àrea va obligar a la iniciativa privada a resoldre aquesta problemàtica. Això va portar a la construcció d'habitatges al nucli de Vinyoles en el cas de La Farga, de "les cabiles" en el cas de Can Riva i del Grup Sant Salvador en el cas de Gallifa i el desenvolupament de certs serveis. La particularitat és que en aquests casos tant els habitatges com els serveis es van erigir en espai integrat al teixit urbà dels nuclis de població del Voltreganès. Possiblement això es va deure a què el factor de l'aïllament a mitjans del segle XX havia deixat de ser un objectiu assumible i possiblement es tractava d'una lluita innecessària en un context on el control social estava garantit per part del règim franquista. Així doncs, el cas de Gallifa i el de les altres colònies del Voltreganès van experimentar pautes i formes de desenvolupament semblants que no deixaven de ser una adaptació coherent amb el territori i amb els seus ritmes de creixement industrial.

⁵ BAYÓN, Emili i SERRA, Rosa (2008): *La Farga Lacambra. Solucions en coure des de 1808*. Angle Editorial. Barcelona. P. 146.